

BUHÂRÎ NÜSHALARININ CEM‘İ AÇISINDAN YÛNÎNÎ‘YE AİT TASARRUFLARIN ANLAMI ER-RUMÛZ ALÂ SAHÎHÎ‘L-BUHÂRÎ ÖZELİNDE

Osman AYDIN*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 02 Aralık 2020, **Kabul Tarihi:** 11 Mart 2021, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2021, **Atıf:** Aydın, Osman. “Buhârî Nüshalarının Cem‘î Açısından Yûnîni‘ye Ait Tasarrufların Anlamı *Er-Rumûz Alâ Sahîhi‘l-Buhârî* Özelinde”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/1 (Mart 2021): 529-559.

<https://doi.org/10.33415/daad.835017>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 02 December 2020, **Accepted:** 11 March 2021, **Published:** 31 March 2021, **Cite as:** Aydın, Osman. “The Meaning of the Effects of Yûnîni In Terms of Consolidation of The Copies of Bukhari’s Named Şahîh, An Investigation Specific to “Al-Rumûz Alâ Şahîh Al-Bukhari””. *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 21/1 (March 2021): 529-559.

<https://doi.org/10.33415/daad.835017>

Öz

Sahîh-i Buhârî’nin bugüne ulaşması noktasında en önemli isimlerden biri Yûnîni’dir. Kendisini diğer *Sahîh* râvilerinden ayrı kılan husus ise nüsha farklılıklarına okuyucuların da ulaşabileceği bir şekilde sayfa kenarlarında ve kendi rivayetlerine müdahalede bulunmaksızın remizlerle işaret etmiş olmasıdır. Ancak ilerleyen süreçte, *Sahîh* nüshalarında yer alan remizlerin; yazımı, müellife aidiyeti ve onlara yüklenen manalar sorun oluşturmuştur. Özellikle Kastallâni’nin (öl. 923/1517) konuya dair izahları ile Yûnîni’nin kendi açıklamalarının kimi zaman ayrışması, sonraki yorumlamaları da ciddi oranda etkilemiştir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, müellife ait remizlerin tespiti ve doğru bir şekilde anlaşılan-

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, hititosmanaydin@gmail.com, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-0413-1799>

dırılabilmesidir. Çalışmada, Yunîni'nin bizzat bu meseleye hasrettiği *Rumûz* isimli risalesi dikkate alınarak meseleye ilişkin hatalı yorumlamalar tespiti için çalışılmıştır. Keza mezkûr risâlenin neşri de çalışma sonunda verilmiştir. Kendisinin bizzat belirlediği kısaltmalar ve onlara verdiği anlamlar yapılan diğer değerlendirmelerle mukayeseli bir şekilde ortaya konulmuştur. Netice olarak gerek şekilsel gerekse anlamsal açıdan bazı hataların varlığı belirlenmiştir. *Sahîh* metninin sıhhati açısından bu hususların ortaya konulması ve kısaltmaların doğru anlaşılması büyük bir önemi haizdir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Yûnîni, Rumûz, Sahîh-i Buhârî, Nûsha Farklılıkları.

**The Meaning of the Effects of Yûnîni In Terms of Consolidation
of The Copies of Bukharî's Named Şahîh, An Investigation Specific to
"Al-Rumûz Alâ Şahîh Al-Bukhârî"**

Abstract

One of the most important names for Şahîh al-Bukharî to reach this day is Yûnîni. What makes Yûnîni different from other names that convey Şahîh is; The fact that he used abbreviations for the different versions of the Şahîh in a way that the readers can understand. However, in the following process, the abbreviations of Yunîni in Şahîh; Writing styles, belonging to the author, and the meanings given to the abbreviations created problems. Particularly, the separation of Qaşallâni's explanations on the subject and Yûnîni's own explanations from time to time significantly affected the interpretations made in the following process. In this context, the aim of the research is to determine the abbreviations belonging to the author and to be able to interpret them correctly. In the study, taking into account the treatise "Rumûz" written by Yûnîni personally on this issue, erroneous interpretations regarding the issue were determined. Likewise, it is given at the end of the study in the verified publication of the aforementioned booklet. The abbreviations Yûnîni personally determined and the meanings he gave to them and the other evaluations made were compared. In conclusion; It has been determined that there are some errors in both form and semantics. It is of great importance to put forward these issues and to understand these abbreviations correctly in terms of the correct determination of the authentic text.

Keywords: Hadîth, Yûnîni, Rumûz, Şahîh al-Bukhârî, Copy Differences.

Giriş

Bir eserin telifi ile sonraki nesillere aktarımı, birbirinden farklı ve zor bir uğraşı ifade eder. Bu durum, selef ulemânın kaleme aldığı çalışmalarda kendisini çok net bir şekilde hissettirmektedir. Özellikle de hadis araştırmalarında; kaynak, sıhhat ve hüküm istinbâtı gibi birçok husus devreye girmektedir. Tüm bunlar gerek müellif gerekse eseri nakledenler açısından büyük bir mükellefiyettir. Hadise dair malzemenin yanlış tespiti ve eserlerde yer bulması büyük bir sorundur. Bununla birlikte telif edilmiş bir kaynağın sonraki kuşağa

hatalı ya da eksik bir şekilde iletilmesi de aynı ölçüde problem oluşturabilir.

Buhârî'nin (öl. 256/870) *Sahîh*'i açısından meseleye yaklaşıldığında, kendisi eserini; *on altı sene içerisinde*¹ *altı yüz bin rivâyet*² arasından³ seçmek suretiyle kaleme almış ve her bir rivâyetin belirlenmesi noktasında ilmî ve manevî açıdan ciddi çaba sarf etmiştir.⁴ Horasan, Hicaz, Kuzey Afrika üçgeninde defaten ilmî seyahatlerde bulunarak çalışması için en uygun malzeme arayışında olmuş⁵ ve sadece sahîh hadisleri toplama amacı gütmüştür.⁶ Keza seçtiği rivâyetleri; içerdiği hükümler muvacehesinde fikhî, muhteviyatları itibarıyla da farklı zaviyelerden bâblara ve kitaplara bölerek tasnif etmiştir.⁷ Tüm bunların akabinde eserini bitirip dönemin önemli isimlerine sunmuştur.⁸

Buhârî'nin eseri büyük bir gayretin neticesidir. Ancak bunun sonraki kuşak için bir mana ifade etmesi ve *Sahîh*'ten faydalanılması, onu aynı hassasiyetle nakleden kimseler sayesinde. Zira kaynaklarda ismi ve değeri dile getirilmekle birlikte, elde mevcut olmayan yüzlerce çalışma bulunmaktadır. Aynı şekilde eksik veyahut

- ¹ Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1983), 24/449; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnavud (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1985), 12/405; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbn İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd Arnavud (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 3/253.
- ² Bu eserin isminin "el-Mebsût" olduğu ifade edilir. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tağlîku't-ta'lik*, thk. Sa'îd Abdurrahmân el-Kazekî (Beyrut: el-Mektebetü'l-islâmiyye, 1405), 5/420; Yaşar Kandemir Kandemir, "Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/114.
- ³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Hind: Matbaatu dâirati'l-meârif, 1326), 9/49; Zehebî, *Siyer*, 12/402; Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Mahmûd Hâmid el-Fekî (Beyrut: Dâru'l-marîfe, t.y.), 2/252; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3/253.
- ⁴ Zehebî, *Siyer*, 12/402; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 2/250.
- ⁵ Zehebî, *Siyer*, 12/393.
- ⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1987.), 2/8; Zehebî, *Siyer*, 10/96; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 2/253; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3/254.
- ⁷ Buhârî'nin tüm bu tasarrufları otoritesinin oluşmasında büyük etken oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Zişan Türcan, "Tarihte Buhari Algılamaları", *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (2012), 73-97.
- ⁸ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 2/246; İbn Hacer, *Tağlîku't-ta'lik*, 5/423; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/54.

kusurlu aktarılan bir o kadar eser de hak ettiği kıymeti görememektedir. Bu bağlamda İslâm ulemâsı, Buhârî'nin sıhhatli bir şekilde nakli konusunda ciddi uğraş vermişlerdir. Bunu, elde mevcut nüshalar ve yapılan mütalaalar neticesinde rahatlıkla söylemek mümkündür.

Ali b. Muhammed el-Yûnînî (öl. 701/1302) Buhârî'nin nakli konusunda ismi ilk sıralarda anılması gereken bir ilim insanıdır. Kendisi; on yaşından itibaren Buhârî rivâyetlerini dinlemeye başlamış, ilerleyen dönemlerde de birçok âlimden; semâ, kıraat ya da başka yollarla *Sahîh*'i temin etmiştir.⁹ Kendisini diğer Buhârî râvîlerinden ayıran en önemli husus ise farklı nüshalarla kendi nüshasını mukayese ederek bunu eserinde çeşitli remizlerle belirtmesidir. Birçok Buhârî müstensihî farklı nüshaları derlemiştir. Ancak Yûnînî karşılaştırmaya tabi tuttuğu nüshalara belli remizler vererek eserini son derece şeffaf bir hâle büründürmüştür. Öyle ki bu konuda hususi bir risâle de kaleme almıştır.

532 | db

Makalede mezkûr risâlenin mahiyeti ve sistematığına ilişkin tartışma alanları tetkike açılacaktır. Ayrıca risâlenin belirlenen nüshalar çerçevesinde yapılan neşri çalışmanın sonunda verilecektir. Risâlede yer alan remizlerin doğru anlaşılabilmesi adına, Kastallânî'nin konuya dair izahları ve son dönemde yapılan bazı çalışmalarla mukayese yapılacaktır. Araştırmanın odak noktası bahse konu risâle olduğu için Yûnînî'nin hayatı, diğer Buhârî nüshaları ya da müellifin *Sahîh*'i kaleme alış serüveni gibi başlıklar konuya dair hususi çalışmalara havale edilerek yüzeysel bir şekilde işlenecektir. Kezâ gerek Kastallânî'nin ilaveten zikrettiği; “عط”, “ق”, “ج”, “صع”, “صع” gerekse *Sahîh*'in Bulak baskısında tespit ettiğimiz; “ح”,¹⁰ “خ”,¹¹ “طع” ya da “قصر”,¹⁷ “م..م”,¹⁶ “ليس”,¹⁵ “خف”,¹⁴ “معا”,¹³ “إلى”,¹² “إلى...إلى”,¹¹ “طع”,¹⁸ “يؤخر...يقدم”,²⁵ “هذا عند”,²⁴ “مقدم...مؤخر”,²² “جميعا”,²¹ “د”,²⁰ “م”,¹⁹ “طع” gibi

⁹ Tetkike açtığımız risâlede bizzat kendisi *Sahîh*'i dinlediği kişileri belirtmektedir.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru tavkî'n-necât, 1422), 3/50.

¹¹ Buhârî, *Sahîh*, 5/51,96; 6/3; 9/36.

¹² Buhârî, *Sahîh*, 2/3, 15; 3/5, 151; 4/22; 6/19.

¹³ Buhârî, *Sahîh*, 1/150; 3/132.

¹⁴ Buhârî, *Sahîh*, 2/102; 3/3,14; 4/3,11; 6/5,185; 7/49; 9/151.

¹⁵ Buhârî, *Sahîh*, 6/19; 8/52; 9/18.

¹⁶ Buhârî, *Sahîh*, 1/73, 85; 2/26.

¹⁷ Buhârî, *Sahîh*, 3/94, 118; 4/40; 5/50; 6/19; 7/8.

¹⁸ Buhârî, *Sahîh*, 3/32; 4/172.

¹⁹ Buhârî, *Sahîh*, 1/171; 2/13.

farklı remizler makalenin doğrudan konusu olmadığı ve önemlerine binaen farklı bir çalışmada ele alınmasının gerekliliğine inanıldığı için tetkik alanına dâhil edilmemiştir.

1. Yûnînî'nin Hayatı

Tam adı Şerefüddîn Ebü'l-Hüseyn Ali b. Muhammed b. Ahmed Abdillâh el-Ba'lebekî el-Hanbelî olan el-Yûnînî, 11 Receb 621 (29 Temmuz 1224) senesinde o dönemde Memlûkî idaresinde bulunan²⁶ bugün Lübnan'ın sınırları içerisinde yer alan Ba'lebek şehrinde doğmuştur.²⁷

İdarecilerle yakın ilişkiler kurmuş²⁸ bir aileye mensup olan Yûnînî'nin babası ve ilk hocası Muhammed b. Ahmed el-Yûnînî (öl. 658/1260) meşhur bir Hanbelî fıkıhçısı, kardeşi Kutbüddin el-Yûnînî (öl. 726/1326) de *Zeylu Mir'âti'z-zamân* isimli eserin sahibi önemli bir tarihçidir.

Yûnînî farklı ilmî disiplinlerde öğrenim görmüştür. Hadis alanında; *et-Tergîb ve't-terhîb* sahibi Münzirî (öl. 655/1258), Mısırlı muhaddis Dimyâtî (öl. 705/1306), hadis usûlü noktasında İbnü's-Salâh (öl. 643/1245), dil ve kıraat âlimi İbn Mâlik et-Tâî (öl. 673/1274) kendilerinden ilim öğrendiği isimler arasındadır.²⁹ Müellifin, talebeleri ile şiir dersleri yaptığı bilgisi de bu alana dair ilgisini göstermektedir.³⁰ Aldığı eğitim ve yaptığı ilmî seyahatlerin ardından memleketi Ba'lebek'e dönen Yûnînî, babasından sonra dersleri devralmıştır. Öğrencileri arasında ilk sırada, Zehebî (öl.

²⁰ Buhârî, *Sahîh*, 1/29; 2/29.

²¹ Buhârî, *Sahîh*, 9/104.

²² Buhârî, *Sahîh*, 8/13.

²³ Buhârî, *Sahîh*, 2/104.

²⁴ Buhârî, *Sahîh*, 2/10.

²⁵ Buhârî, *Sahîh*, 4/30, 53; 5/14, 71.

²⁶ Burak Gani Erol, "Memlûklerde Dört Mezhep Başkadılıklarının Kuruluşu ve İşleyişi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 87 (2018) 75; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler* (İstanbul: İSAM Yayınları, t.y.), 110.

²⁷ Yûnînî'nin hayatı ile ilgili kaynakların listesi için bk. Cuma Fethi Abdulhalim, *Rivâyâtü'l-Câmi'i's-Sahîh ve Nüsehuh* (Mısır: Dâru'l-felâh, 2013), 655-663; Ebü'l-Hüseyn Şerefüddîn Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Yûnînî, *Meşyehatü Şerefiddîn el-Yûnînî (Mukaddime)* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2002), 25-26.

²⁸ Kutbüddîn Mûsâ el-Yûnînî, *Zeylu Mir'âti'z-zemân* (Kahire: Dâru'l-kütübî'l-İslâmî, 1992), 2/131-132.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Yûnînî, *Meşyeha*, 7-15.

³⁰ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî İbn Receb, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahman b. Süleymân el-Useymin (Riyad: Mektebetü'l-ubeykân, 2005), 4/332-333.

748/1348) zikredilebilir. Ayrıca muhaddis tarihçi Birzâlî (öl. 739/1339), bir şafiî fakih ve sufi olan İbn Lebbân (öl. 749/1349) ve *Tuhfetu'l-eşraf* ile *Tehzîbu'l-Kemâl* gibi önemli eserler kaleme alan Yûsuf el-Mizzî (öl. 741/1341) de talebeleri arasında yer almaktadır.³¹

Yûnînî, 701/1302 senesindeki Dımaşk seyahatinin ardından Ba'lebek'e dönmüş ve kendi kurduğu kütüphaneye kitap vakfetmek için depoya girmiştir. Bu sırada ismi Musa olan Mısırlı birisinin saldırısına uğramıştır. Kaynaklarda aklî melekelerinin de yerinde olmadığı ifade edilen bu şahıs, elindeki sopayla Yûnînî'nin başına defalarca vurmuş ve onu bıçaklamıştır. Uğradığı saldırının ardından ateşli bir humma nöbeti geçiren Yûnînî, 10 Mayıs 1302 senesinde Perşembe günü saat sekiz civarında Ba'lebek'te vefat etmiştir. Cenazesi Ba'lebek şehrinin dışındaki Şam mezarlarından Bâb-ı Satha'ya defnedilmiştir.³²

2. Rumûz'un Ortaya Çıkışı

534 | db

Rumûz'u gerek içerik gerekse sistematik açıdan doğru anlayabilmek için Yûnînî'nin kendisine ait *Sahîh* nüshasını teşekkül sürecinin bilinmesi gerekmektedir. Bu zaviyeden meseleye yaklaşıldığında, Yûnînî'nin *Sahîh* nüshasını oluştururken gösterdiği çaba, “zabt, tashih ve mukabele” şeklinde sıralanmaktadır.³³ Ancak kronolojik silsile içerisinde durum daha farklı olmalıdır. Buna göre müellif, henüz on yaşındayken 630/1232'de ilk kez Buhârî'yi baştan sona dinlemiştir. Babası Muhammed b. Ahmed el-Yûnînî ve başkaca üç isim³⁴ Buhârî râvîlerinden biri olan İbn Zebîdî'ye (öl. 629/1231) *Sahîh*'i kıraat ederken Yûnînî de bu mecliste yer almış ve *Sahîh*'i semâ etmiştir. Devam eden süreçte de birçok farklı hocadan *Sahîh*'i dinlemiştir. Bu süreç “zabt” kısmını ifade eder. Kendisinin 640-41/1242/1243 senesinden sonra 5 sefer Mısır'a gittiği kaynaklarda ifade edilmektedir.³⁵ *Rumûz*'da onun 661/1262'de Kahire'de *Sahîh*'i dinlediği de açıkça belirtilmektedir.³⁶ Dolayısıyla Yunîni bu dönem-

³¹ Yûnînî, *Meşyeha*, 15-21.

³² İbn Receb, *Zeyl*, 4/333.

³³ Ahmed Muhammed Şâkir, *en-Nakd en-Nüşatü'l-Yûnînîyyeti min Sahîhi'l-Buhârî* (Kahire: Âlemü'kütüb, t.y.), 5.

³⁴ Ebü'l-Hüseyn Şerefüddîn Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Yûnînî, *er-Rumûz 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* (Berlin: Prusya Kültür Mirası Devlet Kütüphanesi, 4460), 7a.

³⁵ İbn Receb, *Zeyl*, 4/333; Cuma Fethi, *Rivâyâtü'l-Câmi'i's-Sahîh*, 660.

³⁶ Yûnînî, *er-Rumûz*, 7b.

de hâlâ nüsha teminine devam etmektedir. Bu sebeple müellifin elindeki aslı Kahire'de mevsûk nüshalarla karşılaştırdığı³⁷ bilgisi 661/1262'den sonra olmalıdır. Kendisinin 668/1270'te³⁸ gittiği Dimaşk'ta İbn Mâlik et-Tâî'nin ve diğer birçok âlimin hazır bulunduğu bir mecliste Buhârî nüshasını yetmiş bir oturumda okuyup naklettiği düşünülürdüğünde³⁹ ve Zehebî'nin Yûnî'nin bir yıl içerisinde 11 nüsha ile kendi nüshasını mukayese ettiği bilgisinden⁴⁰ hareketle 661-668/1262-1270 arasında mukabele işlemini bitirmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Yani Yûnî'nî, diğer Buhârî rivâyetleriyle karşılaştırdığı asıl nüshasını İbn Mâlik'e sunmuştur. Zaten bu işlemi mukabeleden önce yapmış olsaydı mukayeseye tabi olan nüshalarda var olması muhtemel hataları da hocasına gösterme imkânı bulamayacaktı. Zabt, mukabele ve tashih işlemlerini gerçekleştiren Yûnî'nî 669/1271 senesinde İbn Zeyd isminde yazısı güzel⁴¹ bir kişiye mukayeseli nüshasını yazdırmıştır.⁴² Rosemarie'nin Berlin yazmalarından edindiği bilgiye göre 671/1273'te *Sahîh*'i öğretmek için Hama'da bulunması da eserin tamamlandığına dair net bir karine sunmaktadır.⁴³

Burada Yûnî'nî'nin tasarrufları açısından hususiyetle değinmenin yerinde olacağı bir nokta söz konusudur. Yukarıdan beri izah edildiği üzere Yûnî'nî birçok farklı nüsha temin etmiş ve onları tetkike açmıştır. Ancak tüm bu Buhârî rivâyetlerine anlam katan şey,

³⁷ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr Kastallânî, *İrşâdü's-sâri li şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: Matbaatü'l-kübrâ, 1323), 1/57.

³⁸ Bu tarihlendirmenin 666/1268 ve 667/1269 olduğu da ifade edilmektedir. Ahmed Muhammed Şâkir Kastallânî'nin tarihlendirmede hata yaptığını mahtut ve matbu nüshaları kıyaslayarak tespit etmiştir. Şâkir, *en-Nakd*, 6.

³⁹ Kendisi bu mecliste sadece talebe ya da imtihan edilen kimse konumunda değildi. Bilakis hem dinleyici hem kıraat eden hem de hoca vasfını taşıyordu. Elindeki *Sahîh* nüshası İbn Mâlik et-Tâî'nin gözetiminde Arap dil kuralları itibarıyla tashih edilmiştir. Yûnî'nî ise İbn Mâlik'in bütün düzeltmelerini kabul etmemiştir. Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara: Otto, 2015), 198. E. Levi Provençal-Sadık Cihan, "Sahîhi Buhârî'nin Magrib Nüshasının İncelenmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1986), 62; Şâkir, *en-Nakd*, 6.

⁴⁰ Ebşer Avz Muhammed İdris Ebşer Avz, "Cuhûdu'l-imâmeyn el-Hâfız el-Yûnî'nî ve'l-Hâfız İbn Hacer fi tahkiki Sahîhi'l-İmâm el-Buhârî", *Mu'temeru'l-intisâr li's-Sahîhayn* 15 (2010), 5; İbn Receb, *Zeyl*, 4/330.

⁴¹ Muhammed b. Abdullah b. Humeyd en-Necdî Necdî, *es-Sehabu'l-vâbile alâ darâihî'l-hanâbile*, thk. Ebû Zeyd Bekr b. Abdillâh, (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 1996), 3/990.

⁴² Arafat Aydın-Ali Albayrak, "Sahîh-i Buhârî Nüshalarına Dair Yeni Bulgular: Bulak Baskısı, Yûnî'nî Yazmaları ve Abdullah b. Sâlim el-Basrî Nüshası", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 35 (2016), 7.

⁴³ Quiring-Zoche Rosemarie, "How al-Buhârî's Sahîh Was Edited in the Middle Ages: 'Ali al-Yûnî'nî and His Rumûz'", *Bulletin d'Etudes Orientales* 50 (1998), 196.

kendisinin asıl nüshasıdır. Müellif, nüshalar arasında salât ü selâm ve dua ifadelerindeki farklılıklara kadar değinmiş,⁴⁴ tenkitli neşir mantığı barındıran bir takım tatbiklerde bulunmuştur.⁴⁵ Öyle ki bazı uygulamalarında, batılların textual criticism/lower criticism ismini verdikleri metin eleştirisine bakan yönlerinin olduğu söylenmiştir.⁴⁶ Onun, “Buhari’yi, kendisine sonradan izafe edilen şartlardan uzaklaştıracak kısımlardan mümkün olduğu kadar kurtarmaya” çalıştığı dile getirilmiştir.⁴⁷ Tüm bunlara rağmen o; nüshasına dışarıdan bir müdahalede bulunmamış, bütün tasarruflarını sayfa kenarlarındaki izahlarıyla gerçekleştirmiştir. Birçok yerde mukayeseye esas olan diğer nüshalarda müşterek lafızları kendi aslında değiştirmemiş, sadece hamışte bu duruma işaret etmiştir. Hatta kendi nüshasında yanlış olduğunu bildiği bazı yerleri dahi düzeltmemiş ve bu hataya hamışte değinmiştir.⁴⁸ Dolayısıyla onun karşılaştırdığı metinlerde doğru gördüğü kısımları kendi aslında tashih ederek yeni bir nüsha oluşturduğunu düşünmek çok doğru gözükmemektedir.

536| db

Netice olarak Yûnînî, elde ettiği nüshalara ayrı remizler vermiş ve tüm bu mesainin ardından *Rumûz*’u kaleme almış olmalıdır. Zira en eski nüshalardan biri olan Berlin nüshası da olmak üzere eserin sonunda,

تمت الفهرسة المباركة الدالة على الخلاف الواقع في بعض حروف من الجامع الصحيح
المزيلة للإشكال عنها

ifadelerinin yer alması⁴⁹ mezkûr remizlere ilişkin sonradan ortaya çıkan bazı müşküller sebebiyle bu risâlenin yazıldığını göstermektedir. Dolayısıyla risâlenin telif tarihi 669/1271 sonrası olmalıdır. Müellifin vefatının 701/1302 olduğu düşünülürken tamamlanmış *Sahîh* üzerinden yaptığı derslerde ortaya çıkan bazı sıkıntılar sebebiyle bu çalışmayı oluşturduğu ihtimali akıllara gelmektedir.

⁴⁴ Şehseddin Muhammed es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs şerhu Elfiyeti’l-hadîs* (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1403), 3/69.

⁴⁵ Salahattin Polat, “Modern Dönemde Hadis İliminin Temel Meseleleri”, *Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri (İlmi Toplantı)*, (2007), 240.

⁴⁶ Fatma Kızıl, “Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları (Dergi)* 5/1 (2019), 203-204.

⁴⁷ Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları*, 201.

⁴⁸ Ali Albayrak, “Mehmed Zihni Efendi Örneğinde Sahîh-i Buhârî Baskılarının Tashihi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)* 54 (2018), 56.

⁴⁹ *er-Rumûz (Prusya 4460)*, 9a.

Yûnînî'nin *Sahîh* nüshası bazı kaynaklarda babasına atfedilerek hata edilmiştir.⁵⁰ Dolayısıyla *Rumûz*'un müellife aidiyetine ilişkin kısa bir bilgilendirmede bulunmak da faydadan hâlî değildir. Yûnînî'nin müstakil bir isim vermediği eser daha sonra *Rumûzu'l-Câmiî's-Sahîh li'l-Îmâm el-Buhârî*,⁵¹ *er-Rumûzu'l-Yûnîniyye*, *er-Rumûz alâ Sahîhi'l-Buhârî*, *el-Usûl ve'r-rumûz*⁵², *el-Fürûsü'l-mübârekü'd-dâl ale'l-hilâfi'l-vâkı fî bil-hurûf mine'l-Câmiî's-sahîh* gibi birçok farklı isimle anılmıştır.⁵³ Bunlardan *er-Rumûz alâ Sahîhi'l-Buhârî* ismi daha çok kabul görmektedir. Eserin müellife aidiyeti ise risâlenin baş kısmında yer alan

قال الشيخ الإمام العلامة أبو الحسين علي بن محمد بن أحمد بن عبد الله اليونوني عفا الله عنه. الاصول المشار اليها مما احدث عليه في هوامش نسختي من صحيح البخاري

ifadeleri⁵⁴ ile net bir şekilde anlaşılmaktadır.

3. Remizlerin Ait Olduğu Buhârî Rivâyetleri

Yûnînî, kullandığı kısaltmalara ve anlamlarına ilişkin bazı değerlendirmelerde bulunmakla birlikte, konuya taalluk eden kimi hususların netliğe kavuşturulmadığı da ortadadır. Remizlerle ilgili bizzat müellifin bazı izahlarındaki kapalılık ve bazı kısaltmaların farklı anlamlara gelecek bir yapı arz etmesi bunlar arasında zikredilebilir. Ayrıca Bulak baskısında olmakla birlikte risâlede yer almayan remizlerin izahı da başlı başına bir sıkıntı oluşturmaktadır. Nitekim Irakî tarafından remizlerde bazı muğlak kullanımların olduğu belirtilmiş ve doğru anlamı tespit noktasında net yorumlamada bulunulamamıştır.⁵⁵ Bu bağlamda risâlede geçen remizlerin anlamlarına yönelik izahların ayrı ayrı mütalaa edilmesi önem taşımaktadır.

⁵⁰ Ignaz Goldziher Goldziher, *Muhammedanische Studien II* (Hidesheim: Repr. of the ed. Halle, 1888), 239.

⁵¹ Mahtut nüshanın geçtiği yer için bk. Yûnînî, *Rumûzu'l-Câmiî's-Sahîh li'l-Îmâm el-Buhârî* (Medine: Mektebetü Melik Abdülazîz Vizâretü'l-hacc ve'l-evkâf Mektebetü Şeyhu'l-islâm Ârif Hikmet, 61/232); Abdolvahap Özsoy, *Buhârî Nüshaları ve Nüsha Farklılıklarının Mahiyeti Üzerine* (Kayseri: Fenomen, 2016), 197.

⁵² Yûnînî, *er-Rumûz alâ Sahîhi'l-Buhârî*, *el-Usûl ve'r-rumûz* (Riyad: Merkezü Melik Fay-sal, 05116-2/ 74718).

⁵³ Bu ibare risâlenin son kısmında yer alan açıklamadır ve “el-fürûs” şeklinde yanlış zabt edilmiştir. Doğrusu “el-Fehrese” olmalıdır. Kızıl da bahse konu nüshayı -zühûlen olsa gerek- Yûnînî'ye ait farklı bir eser olarak zikretmiştir. Fatma Kızıl, “Yûnînî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 43/596.

⁵⁴ *er-Rumûz* (Prusya 4460), 6b.

⁵⁵ Abdurrahâmân b. Hamd el-Hudayr el-Hudayr, *Şerhu Elfiyeti Irakî* (b.y.: el-Lecnetü'd-dâime li'l-buhûsi'l-ilmîyye, t.y.), 623. Kastallânî, *İrşadü's-sâri*, 1/57.

3.1. Asîlî Rivâyeti

Ebû Muhammed Abdullâh b. İbrâhîm b. Muhammed el-Ümevî el-Endelüsî el-Asîlî 324/934 senesinde dünyaya gelmiştir.⁵⁶ Bir Mâlikî âlimi olan Asîlî *Sahîh*'i; Ebû Zeyd el-Mervezî'den (öl. 371/981) iki sefer ve Cürçânî'den (öl. 373/983) de bir kez dinlemiştir.⁵⁷ Yûnînî ise Asîlî'nin üç farklı talebesinden gelen *Sahîh* nüshalarını edinmiştir. Asîlî 392/1002 yılında vefat etmiştir.⁵⁸

Yûnînî risâlede Asîlî için “ص” kısaltmasını kullandığını belirtmektedir.⁵⁹ Kastallânî de aynı şekilde Yûnînî'nin bu remizi kullandığını söyler.⁶⁰ Asîlî nüshası ile ilgili en dikkat çekici detay, Yûnînî'nin esas aldığı nüshada bulunup da Asîlî'nin nüshasında bulunmayan kısımların oranıdır. Öyle ki bazen hadisin bir kısmı⁶¹ bazen hadisin tamamı⁶² bazen de bir bâbın hatta birkaç bâbın dahi bulunmadığı durumlar⁶³ mevcuttur. Bu husus, Asîlî nüshasının niteliğine ilişkin fikir verici mahiyettedir. Ayrıca Asîlî'nin iki ayrı hocasından ve üç talebesinden gelen nüsha/nüşhaları mukayeseye tabi tutan Yûnînî'nin hepsi için tek remiz kullanması da mezkûr rivâyeti yorumlamayı zorlaştırmaktadır.

3.2. İbn Asâkir Rivâyeti

İbn Asâkir'in (öl. 571/1176) tam ismi Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî'dir ve 499/1105 senesinde doğmuştur. İbn Asâkir'e ait bu nüshanın Küşmîhenî (öl.578/1182) ve İbn Şebbûye (öl. ?) rivâyetlerini içerdiği, Yûnînî'nin nüshasını tekrardan yazan Nüveyrî (öl. 733/1333) tarafından ifade edilmiştir.⁶⁴ Yûnînî İbn Asâkir'den gelen birçok

⁵⁶ Ebü'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, thk. es-Seyyid İzzet el-Attâr el-Huseynî (Kahire: Mektebetü'l-hâncî, 1988), 1: 290.

⁵⁷ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn b. Abdillâh el-Bağdâdî Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemül-büldân* (Beyrut: Dâru sâdır, 1995), 1/213.

⁵⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye, 1998), 3/1020; Zehebî, *Siyer*, 16/560-561.

⁵⁹ *er-Rumûz* (Prusya 4460), 6b.

⁶⁰ Kastallânî, *İrşadi's-sâri*, 1/57.

⁶¹ Buhârî, *Sahîh*, 1/77; 2/83.

⁶² Buhârî, *Sahîh*, 1/79-80; 2/151.

⁶³ Buhârî, *Sahîh*, 1/81; 2/148.

⁶⁴ Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 362, vr. 296b; Aydın-Albayrak, “Sahîh-i Buhârî Nüşhalarına Dair Yeni Bulgular”, 10.

Sahîh rivâyeti olduğunu bildirmekle birlikte herhangi bir senet zikretmemiştir.⁶⁵

Kastallânî, Yûnînî'nin İbn Asâkir için “ش” kısaltmasını kullandığını söyler.⁶⁶ Ancak risâle incelendiğinde çok net ve gerekçeli bir şekilde Yûnînî'nin “س” remizini tercih ettiği görülmektedir.⁶⁷ Ne var ki sonraki dönem çalışmalarının neredeyse tamamında Kastallânî'nin ifadesi kabul edilerek İbn Asakir için “ش” remizi kullanıldığı belirtilmiştir. Hatta Ahmed Muhammed Şâkir bunun ed-Dımeşkî isminden geldiğini öne sürmüştür.⁶⁸ Oysaki Yûnînî İbn Asâkir isminin çok meşhur olması sebebiyle “س” remizini kullandığını söylemektedir. *Sahîh*'in Bulak baskısı incelendiğinde metin içerisinde “ش” remizinin kullanılmamış olması da bu bağlamda önemlidir.

3.3. Ebü'l-Vakt Rivâyeti

Ebü'l-Vakt'in (öl. 553/1158) tam ismi, Sedîdüddîn Abdülevvel b. İsâ b. Şu'ayb es-Siczî'dir. Kendisi 458/1066 senesinde dünyaya gelmiştir. *Sahîh*'i hocası Dâvûdî'den (öl. 467/1075) 465/1075 senesinde dinlemiştir.⁶⁹ Yûnînî'nin esas kabul ettiği nüsha da Ebü'l-Vakt nüshasıdır. Aynı zamanda Ebü'l-Vakt'in meşhur talebesi Sem'ânî'nin (öl. 562/1167) hocasına kıraat ettiği Buhârî nüshasını da mukabeleye esas tuttuğu dört rivâyetten biri olarak belirlemiştir.

Yûnînî risâlesinde Ebü'l-Vakt için “ط” kısaltmasını kullanmıştır.⁷⁰ Ancak Bulak baskısında çok fazla sayıda “ط” ve “ط” remizlerinin kullanılmış olması akıllarda soru işareti bırakmaktadır. Kastallânî çok net bir biçimde Ebü'l-Vakt için Yûnînî'nin “ط”⁷¹ remizini kullandığını söyler. Fück,⁷² Rosemarie,⁷³ Kandemir,⁷⁴ Özsoy⁷⁵ ve

⁶⁵ *er-Rumûz (Prusya 4460)*, 8a.

⁶⁶ Kastallânî, *İrşadi's-sâri*, 1/57.

⁶⁷ *er-Rumûz (Prusya 4460)*, 6b.

⁶⁸ Şâkir, *en-Nakd*, 8.

⁶⁹ Zehebî, *Siyer*, 20/3011; Nezzâr Abdulkadir er-Reyyân, “el-İmâm el-Yûnînî ve cuhûduhu fî hıfzî Sahîhi'l-İmâmi'l-Buhârî ve tahkîku rivâyâtihi”, *Mecelletu câmiati'l-İslâmiyye* 1 (2002), 256. 256; Kızıl, “Yûnînî”, 43/596.

⁷⁰ *er-Rumûz (Prusya 4460)*, 6b, 8b.

⁷¹ Kastallânî, *İrşadi's-sâri*, 1/57.

⁷² Johann Fück-Bekir Ezer, “Buhari'nin Hadis Tedvininin Rivâyet Tarihine Katkıları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8/1 (2010), 159.

⁷³ Rosemarie, “How al-Buhari's Sahih Was Edited in the Middle Ages”, 218.

⁷⁴ Kandemir, “Câmiu's-Sahih”, 7/117.

⁷⁵ Özsoy, *Buhârî Nüshaları*, 198.

Kızıl⁷⁶ gibi isimlerin araştırmalarında ve konuya dair müstakil başkaca çalıřmalarda⁷⁷ bu ayrıma ilişkin bir değerlendirme yer almaktadır. Bulak baskısını hazırlayan Ezher ulemâsı ise 1, 3 ve 5. cildin giriş kısmında “ط” remizinin Ebü'l-Vakt'i ifade ettiğini belirtmişler,⁷⁸ ancak geriye kalan ciltlerde ise Ebü'l-Vakt için hem “ط” hem de “ط” remizinin kullanılmış olabileceğini söylemişlerdir.⁷⁹ Başka bir araştırmada ise “karışma tehlikesi olmadığı için olsa gerek” şeklinde bir kayıt koşularak iki kısaltmanın da aynı anlama geldiği dile getirilmiştir.⁸⁰

Yûnînî risâlede Ebü'l-Vakt için “ط” kısaltmasını kullandığını gerekçe göstererek izah etmiştir.⁸¹ Bununla birlikte her iki remiz de Bulak baskısı içerisinde sıklıkla kullanılmıştır. Öyle ki aynı sayfada yan yana “ط” ve “ط” kısaltmaları birlikte verilmiştir.⁸² *Sahîh*'in Bulak baskısında “ط” remizi ile ifade edilen hemen her yere ilişkin değerlendirmelerinde Kastallânî Ebü'l-Vakt'e işaret etmişken, “ط” remizi kullanılan yerlerde kimi zaman Ebü'l-Vakt'e atıfta bulunmuř⁸³ kimi zaman ise bunu belirtmemiştir.⁸⁴ Böylesi bir durum ise bu iki kısaltmanın Ebü'l-Vakt'e işaret etmekle birlikte “ط” remizinin farklı bir isim eliyle konulmuş olma ihtimalini hatıra getirmektedir.

540 | db

3.4. Herevî Rivâyetleri

Tam ismi Ebû Zer Abd b. Ahmed b. Muhammed el-Herevî (öl. 434/1043) olup 355/966 senesinde doğmuştur. *Sahîh*'i 373/983'te İbn Hammûye'den, 374/984'te Müstemlî'den ve 387/997'de Küşmîhenî'den dinlemiştir. Bu yüzden *Sahîh*'in üçüncü nesil râvileri içerisinde önemli bir konumdadır.⁸⁵ Yûnînî risâlesinde Ebû Zer üzerinde özellikle duracağını ve mezkûr üç rivâyetini de kullandığını ifade etmiştir.⁸⁶

⁷⁶ Kızıl, “Yûnînî”, 43/596.

⁷⁷ Abdulkadir er-Reyyân, “el-İmâm el-Yûnînî”, 243;Şâkir, *en-Nakd*, 8.

⁷⁸ Buhârî, *Sahîh*, 1/5.

⁷⁹ Buhârî, *Sahîh*, 2/1; 4/1; 6/1; 7/1; 8/1; 9/1.

⁸⁰ Aydın-Albayrak, “Sahîh-i Buhârî Nüshalarına Dair Yeni Bulgular”, 11.

⁸¹ *er-Rumûz (Prusya 4460)*, 8b.

⁸² Buhârî, *Sahîh*, 2/159, 160.

⁸³ Buhârî, *Sahîh*, 2/159, 161; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 3/195.

⁸⁴ Buhârî, *Sahîh*, 2/158, 159; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 3/187,189.

⁸⁵ Muhammed b. Hayr el-İşbîlî, *Fehrese mâ revâhu 'an şüyûhih*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 2009), 131; Zehebî, *Siyer*, 17/554-563.

⁸⁶ *er-Rumûz (Prusya 4460)*, 6b.

Yûnînî, Herevî için “و” kısaltmasını kullanmıştır. Kastallânî ise bunu “هـ” olarak ifade etmiştir.⁸⁷ Bu büyük bir hatadır. Mezkûr “هـ” remizi ise ifade edileceği üzere Ebü'l-Heysen el-Küşmîhenî'ye aittir. Belki de müstensih eliyle ortaya çıkan bu durum, sonraki dönemde Kastallânî'nin ilmî otoritesinin de etkisiyle kabul görmüştür.

3.4.1. Müstemlî Rivâyeti

Tam ismi İbrahim b. Ahmed b. İbrahim b. Ahmed b. Dâvud Ebû İshâk el-Belhî olan Müstemlî'nin (öl. 376/986) doğum tarihi net olarak bilinmemektedir. *Sahîh*'i Firebrî'den 314/926 senesinde dinlemiştir.⁸⁸

Kastallânî Müstemlî için “ست”⁸⁹ şeklinde bir kısaltma belirlemiştir. Yûnînî kendi risâlesinde bunun “سـ” olduğunu söylemektedir.⁹⁰

3.4.2. Ebü'l-Heysen el-Küşmîhenî Rivâyeti

Küşmîhenî 389/998 senesinde vefat etmiştir ve Firebrî'den *Sahîh*'i bir defadan çok dinlemiştir.⁹¹ Gerek Yûnînî'nin kendi ifadeleri gerekse Kastallânî'nin değerlendirmeleri arasında bir farklılık yoktur. Netice itibarıyla Küşmîhenî için belirlenen kısaltma “هـ” dir. Dolayısıyla Kastallânî hem Herevî hem de Küşmîhenî için aynı kısaltmayı kabul etmiştir.⁹²

3.4.3. İbn Hammûye Rivâyeti

Tam ismi Abdullah b. Ahmed b. Hammûye b. Yûsuf b. A'yen Ebû Muhammed es-Serahsî olan İbn Hammûye (öl. 381/991), 293/905 senesinde dünyaya gelmiştir. *Sahîh*'i Firebrî'den 316/928 senesinde dinlemiştir.⁹³

Kastallânî İbn Hammûye için “ح” remizinin Yûnînî tarafından kullanıldığını belirtmiştir.⁹⁴ Oysaki Yûnînî bunu, “حـ” şeklinde kuy-

⁸⁷ Kastallânî, *İrşadü's-sâri*, 1/57.

⁸⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târîhu'l-islâm ve vefeyâtu meşâhir ve'l-a'lam* (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 2003), 8/424.

⁸⁹ Kastallânî, *İrşadü's-sâri*, 1/57.

⁹⁰ *er-Rumûz* (Prusya 4460), 7a.

⁹¹ Zehebî, *Târîhu'l-islâm*, 8/653; Zehebî, *Siyer*, 16/492; Kâtib Çelebi, *Süllemül-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl* (İstanbul: Mektebetü ırcica, 2010), 5/180.

⁹² *er-Rumûz* (Prusya 4460), 7a.

⁹³ Zehebî, *Târîhu'l-islâm*, 8/520; Hayreddîn Zirikî, *el-A'lâm* (Kahire: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 1956), 7/110; Kâtib Çelebi, *Süllemül-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 2/101.

⁹⁴ Kastallânî, *İrşadü's-sâri*, 1/57.

ruksuz olarak belirtmiştir.⁹⁵ Bu durum sonraki çalışmalarda bir sorun olarak görülmüş ve “ح” remizinin anlamlandırılması hususunda sıkıntı ortaya çıkmıştır.⁹⁶ Netice olarak Yûnînî eliyle ya da onunla Kastallânî arasında yapılan bir ekleme ile “ح” şeklinde bir remizin varlığından bahsedilmiş olabilir.

3.4.4. Ebû Zerr’in Talebeleri Arasında Ortak Rumûzlar

Yûnînî Ebû Zerr’in talebelerine ait *Sahîh* rivâyetlerini kimi zaman müstakil kimi zaman ise müşterek remizlerle ifade etmiştir. Bu bağlamda Kastallânî, İbn Hammûye ile Küşmîhenî’nin birlikte ifade edilmesini “ح”; Müstemlî ile İbn Hammûyi’nin müştereken zikredilmesini ise “حس” kısaltmaları ile açıklandığını söylemiştir.⁹⁷ Yûnînî’nin risâlesinde ise bunlara ilaveten bir remiz daha mevcuttur. Bu ise Müstemlî ile Küşmîhenî’nin ortak kullanımı olan “سهـ” kısaltmasıdır. Dolayısıyla Kastallânî eksik bir aktarımda bulunmuştur.

4. Remizlere Yüklenen Anlamlar

Bu kısımda Yûnînî’nin remizlere yüklediği anlamlar; kendi değerlendirmelerinden, örnekler üzerinden ve doğrudan nüshalara delalet etmeyen “صح”, “سقط” gibi ikincil remizlerden istifade ile izah edilmeye çalışılacaktır. Dolayısıyla bahse konu anlamlandırmaların doğru bir şekilde ortaya konulması müellifin nüshalara ilişkin tespitlerinin de doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

4.1. Yûnînî’nin Diğer Nüshalarla Mutabık Olduğu “ه ص س ظ” Remizi

Yûnînî mukayeseye esas teşkil eden dört nüshanın da ittifak ettiği durumlarda, böylesi bir kullanım benimsemiştir. Mezkûr dört nüshada ittifakın tam olmadığı zamanlarda ise muhalif nüshanın/nüshaların remizi yazılmaz.⁹⁸

Örneğin; Vahiy Başlangıcı Kitabı’ndaki bir rivâyette geçen “أحدكم” kelimesinin üzerinde “ه ص س ظ” remizleri mevcuttur.⁹⁹ Buradan anlaşılan; her ne kadar *Sahîh*’in başkaca rivâyetlerinde bu ke-

⁹⁵ *er-Rumûz (Prusya 4460)*, 7a.

⁹⁶ Özsoy, *Buhârî Nüshaları*, 198.

⁹⁷ Kastallânî, *İrşadi’-s-sâri*, 1/57.

⁹⁸ *Sahîh*’in tamamı bu tarz örnekler içerdiği için herhangi bir atıfta bulunmak zait görünmektedir.

⁹⁹ Buhârî, *Sahîh*, 1/12.

lime "أحد" şeklinde gelmiş olsa da¹⁰⁰ Yûnînî'nin kendi nüshası ve mukayeseye tabi tuttuğu dört asıl nüshada fikir birliği mevcuttur. *Sahîh*'te bu şekilde kullanım örneklerinin sayısı çok fazladır. Keza

هـ ص ط
أبو عبد

şeklinde bir kullanımda da¹⁰¹ Ebû Abdullâh isminin üç nüshada mevcutken Aslî nüshası zikredilmeyerek onda ifadenin farklı olduğu belirtilmek istenmiştir.

4.2. Yûnînî'nin Diğer Nüshaları Benimsemediği Durumlar

Yûnînî'nin mukabeleye tabi tuttuğu *Sahîh* rivâyetlerinde bulunmayan ibareleri ifade ediş şekli farklı tarzlarda kendisini göstermektedir. Zira kimi zaman Yûnînî'nin aslı ile diğer nüshaların hiçbiri uyuşmazken kimi zaman bu farklılıklar nüshaların bir kısmı için geçerli olur. Mukayeseye esas olan bir aslın ferleri arasında da ayrışma vaki olabilir.

db | 543

4.2.1. "سقط" ya da "لا" Remizleri

Hadiste geçen bir kelimeye ilişkin dört asıl nüshanın ihtilaf ettiği durumlarda, ilgili ibarelerin üzerine ya da sayfa kenarlarına, "سقط عند هـ ص س ظ"¹⁰² ya da "لا هـ ص س ظ"¹⁰³ şeklinde bir kısaltma koyan Yûnînî bu yolla, ilgili ibarenin bahse konu hiçbir nüshada bulunmadığını söyler. Şayet bunlar içerisinde Yûnînî'nin aslı ile muvafık bir nüsha olursa ilgili remiz çıkarılır. Örneğin, kendisi tarafından "Humeydî Abdullah b. Zübeyir" olarak aktarılan râvînin ismi diğer dört nüshada sadece Humeydî olarak geçmektedir. Yûnînî, Abdullah b. Zübeyir'in üzerine "هـ ص س ظ لا" remizini koyarak¹⁰⁴ ilgili kısmın mukabele ettiği dört nüshada bulunmadığını belirtmiştir. Keza,

¹⁰⁰ Nitekim Ebû Zerr'in Yûnînî tarafından asıl kabul edilmeyen bir rivâyetinde bu ibarenin أحد şeklinde olduğu görülmektedir.

¹⁰¹ Buhârî, *Sahîh*, 1/66.

¹⁰² Buhârî, *Sahîh*, 1/65; 1/111 (9. Hâmiş); 2/68 (9. Hâmiş); 2/85 (8. Hâmiş); 1/97; 5/73.

¹⁰³ Buhârî, *Sahîh*, 1/26, 112 (9. Hâmiş).

¹⁰⁴ Buhârî, *Sahîh*, 1/6.

لا هـ من ص
مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ

şeklindeki bir kullanımda¹⁰⁵ ise Mâlik b. Enes ismi; Herevî, İbn Asâkir ve Asîlî nüshalarında bulunmaması sebebiyle kısaltmalar zikredilmiş, Ebü'l-Vakt nüshasında ise Yûnînî'nin aslıyla uyum söz konusu olduğu için çıkarılmıştır. Aynı durum “سقط عند” ile başlayan remizler için de geçerlidir. Zira Yûnînî bu iki remizi aynı amaca mukarin kullandığını bizzat kendisi belirtmiştir.

4.2.2. Müşkil Arzeden Bir Remiz: “صح”

Hadis eserlerinde -sonradan- tadbîb şeklinde isimlendirilen, kimi zaman ص harfine benzer bir şekilde bazen de صح şeklinde yapılan düzeltmelerin varlığı bilinmektedir. Araştırmada böylesi bir başlığın açılma nedeni; Yûnînî'nin tadbîb uygulamasını başlatan ilk kişi olduğunu iddia etmek değil, bilakis risâlede bu remizi farklı bir surette kullandığını bizzat kendisinin belirtmesi ve son dönemlerde yapılan bazı çalışmalarda da bunun yanlış yorumlanmasıdır.

Yûnînî, “صح” kısaltmasını kullanım şekli net bir şekilde belirtmiştir. Buna göre kimi zaman müstakil, kimi zaman da صح üzerine • ekleyerek çift remiz kullandığını söylemektedir. Burada kapalı olan kısım bu kısaltmada müellifin muradının ne olduğudur. Zira onun açıklamalarından iki farklı anlam çıkabilmektedir. Bunlardan ilki; bu remizin bulunduğu kelime doğru kullanımı ifade eder ve Yûnînî kendi metni yerine onu tercih etmiştir. İkincisi ise müellif “صح” kısaltmasıyla birlikte kullanılan remizde yer alan ifadeyi tashih ederek, kendi nüshasının doğru olduğunu gözler önüne sermek istemektedir. Belki de bu karışıklıktan dolayı Bulak baskısında Ezher ulemâsı bu remizi; üstü kapalı şekilde tanıtmışlardır.¹⁰⁶

Kanaatimize göre Yûnînî; Herevî'nin (•) üç hocasının kullanımına muhalefet ettiği durumlarda, onların tercihlerini tashih etmek için bu remizi kullanmıştır. Bunu yaparken de kabul etmediği ibareye “•” yazıp onun da üzerine “صح” kısaltmasını eklemiştir.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Buhârî, *Sahîh*, 1/16.

¹⁰⁶ Buhârî, *Sahîh*, 2/5.

¹⁰⁷ *er-Rumûz* (Prusya 4460), 6b.

Bu konuda Fück aksini iddia ederek birinci görüşü tercih eder.¹⁰⁸ Ancak örnekler bu durumu bir bakıma nakzetmektedir. Mesela, Yûnînî kendi metninde “بترجمانه” ibaresini kabul etmiş ve hamişe¹⁰⁹ “بالتَّرْجُمَانِ” yazarak bahse konu iki remizi koymuştur. Fück'e göre ana metindeki “بترجمانه” kelimesi Herevî'nin üç hocasının seçimleridir ve Yûnînî kendi nüshasındaki kelime olan “بالتَّرْجُمَانِ” yerine bunu tercih etmiştir. Oysaki İbn Hacer (öl. 852/1449) çok net bir şekilde hamişe-teki ibare olan “بالتَّرْجُمَانِ” nin Herevî nüshasına ait olduğunu belirtmektedir.¹¹⁰ Bu ve buna benzer örnekler¹¹¹ Yûnînî'nin üzerine remiz koyduğu ibare tercih ettiği değil, Herevî nüshasında kabul etmediği ibaredir. Onu tashih ederek kendi nüshasındakini seçmiştir.

Müstakilen kullanılan “صح” kısaltmalarının da Yûnînî'ye göre sahih olan kullanıma işaret ettiğine dair bir değerlendirme yapılmıştır.¹¹² Böylesi bir izah, kapalı kısımları biraz daha netleştirilebildiği takdirde doğru bir tespiti ifade etmektedir. Namaz Kitabı'nda geçen bir rivâyette¹¹³ “فَلَأَصَلَ” kelimesinin üzerine “صح” remizi konulmuştur. Hâmişte ise bu ibarenin mukayese edilen dört nüshanın tamamında, “فَلَأَصَلَ” olarak fethalı naklettiği belirtilmektedir.¹¹⁴ Kirmânî (öl. 786/1384),¹¹⁵ Aynî (öl. 855/1451)¹¹⁶ ve Kastallânî (öl. 923/1517)¹¹⁷ de nüsha farklılıklarına işaret etmektedirler. Dolayısıyla Yûnînî tıpkı yukarıda olduğu gibi başkaca nüshalarda farklı geçen ibareyi değil, kendi nüshasını esas kabul etmiş ve bu tashih mantığı içerisinde, “صح” remizini kullanmıştır.¹¹⁸

¹⁰⁸ Fück, “Buhari'nin Hadis Tedvininin Rivâyet Tarihine Katkıları”, 159.

¹⁰⁹ Buhârî, *Sahîh*, 1/8.

¹¹⁰ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri bi şerhi imâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki (Beyrut: Dâru'l-marife, 1379), 1/34.

¹¹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, 1/165; 2/551. Bulak baskısında Hac Kitabı'nın 42. Bâbında yer alan açıklamalar da bu durum çok daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Buhârî, *Sahîh*, 2/146.

¹¹² Özsoy, *Buhârî Nüshaları*, 197-198.

¹¹³ Buhârî, *Sahîh*, “Salat” 20.

¹¹⁴ Buhârî, *Sahîh*, 1/86.

¹¹⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, 1981), 4/45.

¹¹⁶ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed Aynî, *Umdetu'l-kâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2001), 4/111.

¹¹⁷ Kastallânî, *İrşadü's-sâri*, 1/405.

¹¹⁸ *Sahîh*'te “صح” remizi fazlaca kullanıldığı için bir örnekle iktifa edilmiştir.

Fück'ün صح remizlerine ilişkin iddiaları, Yûnînî'nin kendi nüshasına ekleme ya da çıkarma yaptığı anlamına gelir ki yukarıdan beri ifade edildiği üzere Yûnînî, asıl nüshasına müdahale etmemiş ve tüm tasarruflarını hamîşte ya da satır aralarında yaptığı izahlarla şekillendirmiştir.

4.3. Remizlerin Tespitinde Kastallânî'nin Etkisi

Yûnînî'nin risâlesinde belirttiği remizleri doğru anlamak ve yorumlayabilmek için en önemli isim mutlak surette Kastallânî'dir. Zira Yûnînî'nin *Rumûz* isimli eserinden daha çok Kastallânî'nin konuya dair izahları mezkûr meselede belirleyici olmuştur. Bu sebeple kendisinin *Sahîh* nüshaları ve remizler hakkındaki izahları son derece kıymetlidir.

Kastallânî; ilk olarak Yûnînî'nin elindeki aslı, Akboğa Medresesi'nde¹¹⁹ mevsuk diğer nüshalarla karşılaştırdığını söyler.¹²⁰ İlerleyen zaman diliminde bölge emiri Akboğa *on bin* dinar vererek Yûnînî nüshasını satın almıştır. Ancak daha sonra iki ciltten oluşan eserin birinci cildi kaybolmuştur.¹²¹

Kastallânî 916 senesinde elindeki mevcut nüshalar ile şerhinin mütalaasını tamamladıktan sonra Yûnînî'ye ait nüshanın ikinci cildini temin etmiştir. Bu ikinci cilt eşliğinde bir sene içerisinde şerhini yeniden harf harf kontrole tabi tutan Kastallânî, 917 senesinden sonra bir kez daha aynı şekilde mukabelede bulunmuştur. Aradan belli bir zaman geçtikten sonra yaklaşık elli senedir kayıp olan birinci cilt de bulunup Kastallânî'ye getirilmiştir ve nihayetinde o da mukabelesini tamamlamıştır.¹²²

Yûnînî'ye ait *Sahîh* nüshasının akıbetine ilişkin bu şekilde değerlendirilmelerde bulunan Kastallânî, daha sonra remizlere ilişkin

¹¹⁹ Kahire'nin güney surları olan Bâbuzzüveyle'nin dışındaki kale caddesi ile Gundur Caddesi arasında yer alan İzzî pazarına bitişik medresedir. Abdurrahmân Zekî, *Mevsû'âtü medîneti Kâhire fi elfi 'âm* (Kahire: Mektebetü'l-anglo el-Mısıriyye, 1987), 134.

¹²⁰ Kastallânî, *İrşadü's-sâri*, 1/57.

¹²¹ Kaynaklarda bu medresenin Yûnînî'nin vefatından sonra kurulduğu bilinmektedir. Muhtemelen Kastallânî, kendi döneminde ismi Akboğa olarak bilinen medresenin bulunduğu Ezher içerisindeki başka bir ilim merkezini bu şekilde isimlendirmiştir. Bu durum da aynı zamanda Yûnînî'nin yaşadığı dönemde tanınmaya başladığını ve nüshasının sonradan değil, o dönemde değer kazandığını gösterir. Muhammed el-Behî, *el-Ezher: târîhu ve tetavvürüh* (Kahire: Dârü'ş-Şa'b, t.y.), 116-173.

¹²² Tüm bu izahların tamamı, Kastallânî, *İrşadü's-sâri*, 1/56-58.

bahsi geçen izahlarına yer verir. Mukayese esnasında görülen ve Yûnînî'nin risâlede verdiği bilgilerden farklılık arz eden kısımlar dikkat çekicidir.

Kastallânî Yûnînî nüshasının ikinci cildini 917 senesinde ve bir senelik bir mesainin ardından ancak mukabele edebilmiştir. Akabinde bir tekrar daha yapmıştır. Tüm bunlar bittikten sonra -tam tarihi de bilinmemekle birlikte- birinci cilt bulunmuştur. Elli senedir kayıp olan bu nüsha Kastallânî'nin vefatının 923 olduğu düşünüldüğünde ömrünün son dönemlerinde ve 70 yaşının üzerinde kontrol edilmiş olmalıdır. Bu da yazım ve değerlendirmeye ilişkin bazı hata ihtimallerini hatıra getirmektedir. Ayrıca kendisinin birinci mukabeleyi harf harf yaptığını kendinden emin bir surette belirtmesine karşın, ikinci kontrolü için,

فكملت مقابلتی علیه جميعه حسب الطاقة

diyerek daha temkinli davranması düşündürücüdür. Son tahlilde mezkûr izahları içerisinde bir yerde tarihlendirme hatasında bulunduğu tespit edilmesi de¹²³ bu durumu desteklemektedir. Bunun dışında ifade edilmesi gereken bir diğer husus da Kastallânî'nin *Rumûz* isimli tetkike açtığımız risâlenin muhteiyatına dair bu kadar bilgilendirmelerde bulunmasına rağmen esere hiçbir atıf yapmamasıdır. Bu durum da kendisinin risâlenin aslına muttali olamayıp muhtemelen bir hocası eliyle mezkûr bilgilere sahip olduğu noktasında yönlendirici bir fikir vermektedir. Zira Yûnînî nüshasını aktaran Bedrânî rivâyetinde *Rumûz* isimli bu eser mevcuttur ve Kastallânî'nin doğumundan yaklaşık 50 sene öncesine aittir.¹²⁴

Kastallânî'nin remizlere ilişkin mezkûr değerlendirmeleri hem nüshaların belirlenmesi hem de sonraki dönemlere etkileri itibarıyla bir takım farklı sonuçları da beraberinde getirmiştir. Zira Ebû Zer el-Herevî ile onun râvîsi olan Ebû'l-Heysem el-Küşmîhenî nüshalarına aynı rumûzların verildiğini söylemek nüsha farklılıklarının tespitinde ciddi bir karışıklığa neden olabilecek niteliktedir. Kezâ İbn Asâkir için farklı harfte rumûzlar kullanmak, Müstemlî nüshası için Yûnînî'nin kendisinin belirlediği tek harfli bir remiz yerine çift harfli kısaltma seçmek de aynı şekilde mütalaa edilebilir. Zira Yûnînî'nin iki harf kombinasyonu ile seçtiği başkaca rumûzlar da mevcuttur.

¹²³ Şâkir, *en-Nakd*, 6-7.

¹²⁴ *er-Rumûz* (Prusya 4460), 9a.

Son dönemdeki çalışmalar incelendiğinde Kastallânî'nin etkisi çok ciddi şekilde kendisini göstermektedir. Ulaşabildiğimiz konuya dair kaynaklar arasında; Kandemir¹²⁵ Kızıl,¹²⁶ Ebşer Avz,¹²⁷ Nezzâr Abdulkâdir,¹²⁸ Özsoy¹²⁹ Fück,¹³⁰ Rosemarie,¹³¹ Aydın¹³² ve Sezgin¹³³ gibi isimler Kastallânî'nin izahlarından hareketle yorumlamalarda bulunmuşlardır. Ancak, Muhammed b. Abdulkerîm b. Ubeyd,¹³⁴ Abdulğânî b. Abdulhâlik,¹³⁵ Özşenel¹³⁶ ve Cuma Fethi¹³⁷ gibi ilim adamları ise Yûnînî'nin belirttiği tasnifi kabul etmişlerdir. Bununla birlikte Bulak baskısını neşreden Ezher âlimlerinin dahi risâleden istifade etmediğinin belirlenmesi, Kastallânî'nin var olan tesirini çok net bir şekilde göstermektedir.¹³⁸

Risâlede Yer Alan Remizler ve Sorunlar

REMİZ	ANLAMI	ANLAMLANDIRMASINDA YAŞANAN SORUNLAR
°	Ebü Zer el-Herevî nüshası	Birçok kaynakta Ebü'l-Heysem rivayeti ile aynı zannedilmiştir.
ص	Asilî nüshası	Kaynaklarda genel olarak doğru ifade edilmiştir.

548 | db

¹²⁵ Kandemir, "Câmiu's-Sahîh", 7/117.

¹²⁶ Kızıl, "Yûnînî", 43/596.

¹²⁷ Ebşer Avz, "Cuhûdu'l-imâmeyn el-Hâfız el-Yûnînî ve'l-Hâfız İbn Hacer", 5-6.

¹²⁸ Abdulkadir er-Reyyân, "el-İmâm el-Yûnînî", 243.

¹²⁹ Kendisi Yûnînî'nin tespit ettiği remizleri doğru aktarmakla birlikte sadece Herevî'nin remizi noktasında Kastallânî'nin tespitlerini kullanmıştır. Özsoy, *Buhârî Nüshaları*, 198.

¹³⁰ Fück, "Buhari'nin Hadis Tedvininin Rivâyet Tarihine Katkıları", 158-159.

¹³¹ Kendisinin Yûnînî'ye ait tetkike açılan risâlenin mahtut hâlini çalışmasının sonunda vermesine rağmen Kastallânî'nin izahlarını tercih etmesi düşündürücüdür.

¹³² Aydın-Albayrak, "Sahîh-i Buhârî Nüshalarına Dair Yeni Bulgular", 7-11.

¹³³ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 198.

¹³⁴ Muhammed b. Abdulkerîm b. Ubeyd, *Rivâyâtü ve neshu'l-Câmi'i's-sahîh li'l-İmâm Ebî Abdillâh Muhamed b. İsmâil el-Buhârî* (b.y.: Mültekâ Ehli'l-hadîs, t.y.), 25.

¹³⁵ Abdulğânî b. Abdulhâlik, *Sahîhu Ebî Abdillâh el-Buhârî* (Mekke: Mektebetü'n-nehdati'l-hadîsiyye, 1984) 145.

¹³⁶ Mehmet Özşenel, "Sahîh-i Buhârî Neşirleri: Sehârenpûrî Neşri ile II. Abdülhamid Neşrinin Karşılaştırılması", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 472.

¹³⁷ Cuma Fethi, *Rivâyâtü'l-Câmi'i's-Sahîh*, 683.

¹³⁸ Özsoy, *Buhârî Nüshaları*, 197.

س	İbn Asâkir nüshası	Risalede açıkça “س” olduğu ifade edilse de İbn Asâkir’in Dimeşkî nisbesi sebebiyle “ش” şeklinde kaydedilmiştir.
ظ	Ebü'l-Vakt nüshası	Bulak baskısı da dâhil olmak üzere bazen “ط” bazen ise “ظ” şeklinde kaydedilmiştir.
ص س ظ ه	Dört nüshada ortak	Anlamlandırmada bir sorun yaşanmamıştır.
سقط عند ه ص س ظ ظ لا عند ه ص س ظ	Dört nüshada yok	Anlamlandırmada bir sorun yaşanmamıştır.
ه صح	Herevî'nin 3 rivayetinde de tashih edilmiş ibare için	Bir ibarenin üzerinde bu remiz yer aldığı bahse konu “صح” kısaltmasının râci olduğu nüsha tartışma konusudur.
ح	Herevî nüshasının İbn Hammûye rivayeti	Bu kısaltma aynı harfin “ح” şeklindeki kullanımı sebebiyle farklı yorumlanmıştır.
س	Herevî nüshasının Müstemlî rivayeti	İbn Asâkir nüshası ile karışma riski söz konusudur.
ه	Herevî nüshasının Ebü'l-Heysem rivayeti	Birçok kaynakta Herevî rivayeti ile aynı zannedilmiştir.
حس	İbn Hammûye ve Müstemlî'de ortak	Anlamlandırmada bir sorun yaşanmamıştır.
حه	İbn Hammûye ve Ebü'l-Heysem'de ortak	
سه	Müstemlî ve Ebü'l-Heysem'de ortak	

Sonuç

Sahîh-i Buhârî'nin günümüze ulaşması noktasında Yûnînî'nin harcadığı ilmî mesâi ve çaba malumdur. Bunun ötesinde, remizlere dair risalesi ile kendisi, nüsha farklılıklarının belirlenmesi açısından son derece kıymetli tespitler ortaya koymuştur. Kezâ, *Sahîh*'i zabt ve tashih işlemi bittikten sonra öğrencilerine okutması esnasında

karşılaştığı sorunlar neticesinde bu risaleyi kaleme aldığı varsayımı da çalışmanın pratik yanını göstermesi itibarıyla değerlidir.

Doğrudan söylenmesi güç olsa da Yûnînî tenkitli neşir mantığı ile hareket ederek kendi asıl rivâyetini sadece “nüsha” olarak nitelemenin çok ötesine taşımıştır. Asıl ve tali nüshaları tanıtmak için farklı remizler kullanması, mezkûr kısaltmalarda geçen ibarelerin sıhhati noktasında da çoğu kez tercihini belirtmesi bu meyanda zikredilebilir. Kendisinin bahse konu tatbikinin ilim dünyasına bir diğer katkısı ise mukayeseye esas teşkil eden nüshaların da günümüze ulaşmasını sağlamasıdır. Ayrıca Yunînî'nin mukabelede bulunduğu nüshaların var olan diğer versiyonlarıyla karşılaştırma imkânı sağlaması da ikincil derecedeki faydaları arasındadır.

Tüm bu hususların yanında kendisini eksik kılan en önemli husus ise bazı kısaltmaların izahlarında kapalı noktalar bırakmış olmasıdır. Keza rumûzlara yüklediği anlamların kimi zaman tam aksi anlamlar verilebilecek şekilde tabir olunması da bu meyanda zikredilebilir. Bu zaviyeden yaklaşıldığında Kastallânî'nin, Yûnînî'ye ait kısaltmaların tanımlanması noktasında en önemli isim olduğu ortadadır. Ancak konuya dair bazı eksik ya da hatalı kabul edilebilecek yorumlamalarda bulunması da remizlerin tarihi bir silsile içerisinde hatalı zabtı ve değerlendirilmesi sonucunu doğurmuştur.

Sahîh'in Bulak baskısında yer alan ve Yûnînî'nin eserinde zikretmediği kısaltmalar aidiyet sorunu oluşturmaktadır. Bu sebeple mezkûr baskıda yer alan diğer kısaltmalardan yola çıkarak nüsha farklılıklarının mahiyeti üzerine teorinin dışında pratik çalışmalar yapılmalıdır. Keza Yunînî'nin risalesinde zikrettiği remizlerden hareketle; mukayeseye tabi tuttuğu nüshaların tamamında müştereken kabul gören lafızlar yerine -tek kalma pahasına- tercihte bulunduğu ibarelerin tespiti ve bunların gerek fikhî gerekse usûl-i hadîs açısından izahları ortaya konmalıdır.

Risâlenin Neşri

Yûnînî'nin tetkike açılan risâlesi her ne kadar Kastallânî tarafından büyük oranda aktarılsa da onun eksik ya da hatalı bazı değerlendirmeleri mevcuttur. Rosemarie da risâlenin yazma bir nüshasını çalışmasını takiben vermiş ancak risâleden vermesi gereken birçok bilgiyi Kastallânî üzerinden aktarmıştır. Son olarak Cum'a Fethi, bu eseri neşretmesine karşın her ne kadar remizlerin doğru zabtı noktasında hassasiyet gösterse de risâledeki Yûnînî'ye ait bazı

izahları zikretmemiş¹³⁹ bir kısım isimler¹⁴⁰ ve tarihlendirmelerde de ciddi hatalar yapmıştır.¹⁴¹ Tüm bu gerekçelerden ötürü en eski Yûnîni'ye nispeten yakın bir dönemde istinsah edildiği görülen Berlin nüshası asıl olmak üzere Süleymaniye,¹⁴² Diyarbakır¹⁴³ ve Çorum¹⁴⁴ nüshalarından da istifade edilerek risalenin neşri gerçekleştirilmiştir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

صل وسلم على سيدنا محمد وآله وصحبه.

قال الشيخ الإمام العلامة أبو الحسين علي بن محمد بن أحمد بن عبد الله اليونوني -عفا الله عنه- : الأصول المشار إليها مما أخلت عليه في هوامش نسختي من صحيح البخاري. وما أعلمت عليه في نفس الكتاب بين الأسطر. فما وقع عليه اتفاق الأئمة الحفاظ الأربعة وهم:

١- أبو محمد عبد الله بن إبراهيم الأصيلي،

٢- والحافظ أبو ذر عبد بن أحمد الهروي،

٣- والحافظ أبو القسم علي بن الحسن بن عساكر الدمشقي،

٤- والأصل المسموع على أبي الوقت بقراءة الحافظ أبي سعيد عبد الكريم بن محمد بن منصور السمعاني.

كتبت عليه "ه ص س ظ" هكذا. وما اتفق عليه ثلاثة منهم، أسقطت رسم أحدهم. وكذلك أن اتفق اثنان منهم رُقم ما جُعل رسماً لهما. وإن لم يكن عندهم: فإما أن أكتب على الهامش "سقط عند ه ص س ظ" أو أكتب عليه "لا"، وأرقم رسم من ليس عنده.

مثاله: أنه وقع في أصل سماعي حديث بدئ الوحي: "جَمَعَهُ لَكَ فِي صَدْرِكَ"

ووقع عند "ه ص س ظ": "جَمَعَهُ لَكَ صَدْرُكَ" بإسقاط "في". فأنا أرقم على "في" "لا"، وأرقم فوقها أو إلى جانبها "ه ص س ظ". هذا أن وقع الاتفاق على سقوطها.

¹³⁹ Örneğin, "رُفِقت رسمه وتركت رسمهم. وكذلك إن لم تكن عند واحد وكانت عند الباقيين", Cuma Fethi yer vermemiştir. Cuma Fethi, *Rivâyâtü'l-Câmi'i's-Sahîh*, 667.

¹⁴⁰ İbn Hammûye'nin ismini acin yerine acim olarak aktarmıştır. Cuma Fethi, *Rivâyâtü'l-Câmi'i's-Sahîh*, 669.

¹⁴¹ Örneğin, Yûnîni'nin üç hocasının, 630 vefatlı İbn Zebîdî'den 635 senesinde Sahîh'i dinlediğini belirtmiştir. Aynı şekilde Muhammed b. Kudâme'nin Ebü'l-Vakt'ten Sahîh'i dinleme zamanını 583 olarak belirlemiştir. Oysaki Ebü'l-Vakt'in vefat tarihi 553'tür. Kezâ Dâvûdî'nin vefatı da 465 iken kendisinden Sahîh'in semâ edilmiş zamanını 495 yılı olarak aktarmıştır. Cuma Fethi, *Rivâyâtü'l-Câmi'i's-Sahîh ve Nüshuh*, 669.

¹⁴² Ebü'l-Hüseyn Şerefüddîn Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Yûnîni, *el-Fehresetü'l-mübârekü'd-dâl 'ale'l-ħilâfi'l-vâkı' fi ba'zi'l-ħurûf mine'l-Câmi'i's-şahîh*, (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, 161).

¹⁴³ Ebü'l-Hüseyn Şerefüddîn Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Yûnîni, *Fihrist alâ Sahîhi'l-Buhârî*, (Diyarbakır: Halk Kütüphanesi, 775/5).

¹⁴⁴ Ebü'l-Hüseyn Şerefüddîn Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Yûnîni, *el-Fihrist fi Rumûzi's-Sahîhi'l-Buhârî*, (Çorum: Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 1633/1).

وإن كانت عند أحدهم وليست عند الباقيين، رقمت رسمه وتركت رسمهم. وكذلك إن لم تكن عند واحد وكانت عند الباقيين كتبت عليها "لا" ورقمت عليها الحرف المصطلح عليه. وعلى ذلك فقس في كل ما تراه مرقوماً عليه، فافهم الرسم، واختر من الغلط.

وراعيت رقم أبي ذر ومشايقه الثلاثة -الحموي والمستملي وأبي الهيثم-. فما خالف أصل سماعي:

- فإن كانت المخالفة من الجميع، كتبت في الهامش ورقمت عليه "ه" هكذا، وصححت عليه "صح" هكذا.
- وإن وافق أحد مشايخه أصل سماعي كتبت الذي خالف إما في الأصل بين الأسطر ورقمت عليه ما تقرر من الاصطلاح أنه قد رسم له أو في الهامش كتبت فوقه الرقم.
- فالحموي رقمه: "د" هكذا والمستملي "س" هكذا، والكشميني "ه" هكذا. فإن كان عند الحموي والمستملي رقمت عليه "حس" هكذا، وإن كان عند الحموي وأبي الهيثم رقمت عليه "حه" هكذا، وإن كان عند المستملي وأبي الهيثم رقمت عليه "سه" هكذا. وإن كان عند أحدهم دون الآخر رقمت عليه رسمه، إما في الأصل أو في الهامش.

552 | db

وقد وقع شيء كثير من التراجم والأحاديث والكلمات، ويرقم عليها في رواية أبي ذر أنها عند المستملي وحده، وهي في أصل سماعي من صحيح البخاري الذي أخبرني به الإمام العالم الثقة أبو عبد الله الحسين بن أبي بكر عبد الله بن المبارك ابن محمد بن يحيى بن الزبيدي الربيعي السلامي،

بقراءة سيدي ومولاي ووالدي أبي عبد الله محمد بن أحمد بن عبد الله اليونيني،

والحافظ الإمام العلامة مفتي الفرق رئيس الأصحاب حجة العلماء تقي الدين أبو العباس أحمد بن الإمام العلامة الحافظ عز الدين محمد بن الإمام العلامة حجة الحفاظ الحافظ تقي الدين أبو محمد عبد الغني بن عبد الواحد بن علي بن سرور،

وقراءة ابن عمه الإمام العالم شرف الدين أبي محمد الحسن بن الإمام الحافظ كمال الدين أبي موسى عبد الله بن الحافظ عبد الغني،

والإمام العلامة المحدث سيف الدين أبو العباس أحمد بن عيسى بن الإمام العلامة موفق الدين محمد عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة المقدسيين،

وذلك في شهر رمضان سنة ٦٣٠ بدمشق المحروسة في قلعتها عن الشيخ الثقة الصدوق الصالح السديد بقية الأشياخ أبي الوقت عبد الله الأول بن عيسى بن شعيب بن إبراهيم بن إسحاق السجزي الهروي قراءة عليه في شهر سنة ٥٥٣.

أنبأنا الإمام جمال الإسلام أبو الحسن عبد الرحمن بن محمد بن المظفر بن محمد بن داود بن أحمد بن معاذ بن سهل بن الحكم الداودي قراءة عليه ببوشنج في ذي القعدة سنة ٤٦٥.

أنبأنا الإمام أبو محمد عبد الله بن أحمد بن حموية أحمد بن يوسف بن أعين السرخسي قراءة عليه في صفر سنة ٣٨١ عن الفربري عن البخاري.

وإنما سُقْتُ سَنَدِي حَتَّى يُعْلَمَ أَنَّهُ عَنِ الْحَمَوِيِّ وَقَدْ خَالَفْتُ رِوَايَةَ الْحَافِظِ أَبِي ذَرِّ عَبْدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ عُقَيْبِ الْهَرَوِيِّ عَنِ الْحَمَوِيِّ لِرِوَايَةِ الْحَسَنِ الدَّوْدِيِّ عَنِ الْحَمَوِيِّ فِي أَشْيَاءٍ ثَابِتَةٍ عِنْدَ الْحَمَوِيِّ.

وكذلك يرقم على ما ترجمته أنها ليست عند الحموي من روايته وهي ثابتة في أصل سماعي من رواية الداودي عن الحموي، أو يرقم فوقها بما اصطلح الحافظ أبو ذر عليه "هـ" هكذا أنها عنده وهي ثابتة عند الحموي من رواية "حـ" هكذا أو "سـ" هكذا فيعلم ذلك.

وليس ما أعلمت عليه من أنه عند أبي الهيثم على ما أرقم عليه أن ذلك ليس في روايتي وإنما رقيمت فوقه أو نبهت عليه إما في أصل أو في هامش حتى يعلم أنه عند الحافظ أبي ذر كذلك وهو ثابت عند الحموي من طريق الداودي فيعلم ذلك.

وعنيت برواية الإمام الحافظ أبي ذر لأمرين:

أحدهما أني قرأت جميع صحيح البخاري رضي الله عنه على الشيخ الإمام العالم المحدث شيخ القراء وكبيرهم بالديار المصرية أبي الحسن علي بن شجاع بن سالم العباسي الضرير المنعوت بكمال الدين في شهور سنة ٦٦١ بالقاهرة المحروسة من أصل سماعي بحق روايته له عن المشايخ الثلاثة الثقات المسندين:

١- أبي القاسم هبة الله بن علي بن سعود بن ثابت ابن غالب بن هاشم الأنصاري الخزرجي المعروف بالبوصيري

٢- والإمام المقري الصالح أبي عبد الله محمد بن حمد بن حامد بن مفرح الحنبلي المصري

٣- والثقة المسند أبي محمد عبد الرحمن بن عبد الله عتيق بن باقا البغدادي.

قال البوصيري أنبأنا الإمام العلامة اللغوي النحوي أبو عبد الله محمد بن بركات ابن هلال بن عبد الواحد السعدي الصوفي رحمه الله.

وقال الأرتاخي أخبرنا الشيخ المسند أبو الحسن علي بن الحسين بن عمر الفراء إجازة قال أخبرتنا الحرة العاملة أم الكرام كريمة بنت أحمد بن محمد بن حاتم المروزية.

وقال البوصيري أيضا أخبرنا الشيخ المسند أبو صادق مرشد بن يحيى بن قاسم بن علي بن خلف ابن محمد بن رعبل المدني إجازة إن لم يكن سماعا أخبرتنا كريمة المرزوية.

قال السعدي بقراتي سنة ست وقال أبو صادق قراءة وأنا أسمع في شوال سنة سبع، ثم اتفقا وخمسين وأربعمئة بمكة شرفها الله تعالى. قالت أنبأنا أبو الهيثم محمد بن المكي محمد بن المكي بن زراع الكشميهني قراءة عليه وأنا أسمع في جمادى الأولى سنة ٣٨٩، أنبأنا أبو عبد الله محمد بن يوسف ابن مطر بن صالح بن بشر بن إبراهيم الفريري بفرير قراءة عليه وأنا أسمع في شهر ربيع الأول سنة ٣٢٥، أنبأنا الإمام الحافظ أبو عبد الله محمد بن إسماعيل بن المغيرة بن الأحنف الجعفي مولاهم البخاري بصحيحه مرتين، مرة بفرير سنة ثمان وأربعين، ومرة سنة ٢٥٢.

وقال أبو محمد عبد الرحمن بن عبد الله عتيق بن باقا أنبأنا أبو الوقت أخبرنا الداودي أخبرنا الحموي أخبرنا الفريري أخبرنا البخاري.

الأمر الثاني؛ إن أصل سماعي الوقف بخانكاه الشيخ أبي القاسم السمساطي الذي سمع على الشيخ أبي الوقت ببلاد خراسان بقراءة الإمام الحافظ أبي سعد عبد الكريم بن محمد بن منصور

السمعاني، فإنه مسموع من رواية كريمة المروزية وقد جُمع فيه بين روايتي أبي الوقت و كريمة، فعنيت برواية أبي ذر؛ لأن أحد مشايخه وهو أبو الهيثم وقد خالف كريمة المروزية في روايتها عن كشميهني للحافظ أبي ذر في أشياء من روايته عن الإمام أبي الهيثم الكشميهني.

والأصل الذي قابلت به من طريق أبي ذر هو مسموع علي الشيخ الإمام الثقة العالم الفقيه المسند أبي العباس أحمد بن عبد الله بن الحطينة عن الشيخ الفقيه العالم أبي عبد الله محمد بن منصور الحضرمي عن الشيخ الفقيه أبي القاسم عبد الجليل ابن أبي سعد عن الحافظ أبي ذر الهروي وهي نسخة صحيحة مَعْنَى بها حجة. قال الإمام الحافظ العالم العارف الزاهد العابد أبو إسحاق محمد ابن الأزهر الصريفيني شيخنا هذه النسخة من صحيح البخاري مفزع يلجأ إليه لصحتها وإتقانها.

وأما الأصل المعزوّ إلى الأصيلي فإنه وقّف في مدرسة شيخنا الحافظ ضياء الدين أبي عبد الله محمد بن عبد الواحد المقدسي، وعليه الحواشي بخط الحافظ أبي عمر يوسف بن عبد البر النمري وهو أصلٌ صحيحٌ تظهر عليه مخايل النباهة والصحة.

وأما الأصل المعزوّ إلى الحافظ أبي القاسم مؤرخ الشام علي بن الحسن بن هبة الله ابن عساكر فإنه أصلٌ سماعه وقد سمع عليه غير مرة.

وأما الأصل المعزوّ إلى الحافظ أبي سعد السمعاني فإنه أصلٌ أصيل، وهو أحد أصول سماعات دمشق المحروسة وخرسان، رَدّها الله إلى المسلمين، وهو قد سمع على جماعة من الحفاظ وسمع بقراءة جماعة من الحفاظ.

554 | db

واخترت لأبي ذر "ه" على هذا الشكل علامته لأنه غلب عليه النسبة إلى بلده فلا يقال إلا الحافظ الهروي.

وللأصيلي "ص" هكذا؛ لأنه غلب عليه النسبة إلى بلده وهو أزيله فقلبت إلى الصاد وغلبيت على الزاي.

وللحافظ دمشقي مؤرخ الشام "س" هكذا؛ لأنه لا يقال له إلا ابن عساكر.

وأما ابن السمعاني فاخترت له "الطاء" لحفظه وأتقانه وتقدمه على أقرانه فيعلم ذلك.

وكذلك ربما وقع الخلاف في حرف واحد من كلمة مثل أن يكون في أصل سماعي "فقال" وفي غيره "وقال" بالواو أو بالعكس. فربما كتبت الحرف المختلف فيه فقط، ورقمت فوقه أو إلى جانبه بالحرف المصطلح عليه. وكذلك إذا كان الخلاف في الياء والتاء أو غير ذلك من الحروف.

وقد أخبرني بالجامع الصحيح من رواية الإمام الحافظ أبي عبد الله الأصيلي رحمه الله فأخبرني سيدي ومولاي والدي أبو عبد الله محمد رحمه الله إذنا أخبرنا الشيخ الثقة المسند أبو طاهر بركات بن إبراهيم بن طاهر بن بركات الخشوعي إجازة أخبرنا الشيخ الإمام أبو محمد عبد الرحمن بن محمد بن عتاب إذنا أخبرني والدي عن أحمد بن ثابت الواسطي وغيره عن الأصيلي عن أبي زيد محمد بن أحمد المروزي وأبي محمد يوسف الجرجاني كلاهما عن الفريري

قال أبو محمد عبد الرحمن بن محمد بن عتاب وأخبرني بالجامع الصحيح أبو عبد الله بن نبات إجازة عن الأصيلي.

وأما رواية الحافظ أبي القاسم مؤرخ الشام للجامع الصحيح فحدثني بها إجازة الشيخ السديد المكي بن علان القيسي وزين الأمانة بحق سماع شيخنا زين الأمانة من عمه مؤرخ الشام.

وهذا الرسم الذي أشرت إليه وجعلته مضافاً إلى رواية الحافظ أبي ذر فهو رسم روايتي في الأصل الذي رواه الحافظ أبو سعد عبد الكريم بن السمعاني على أبي الوقت.

وإنما وقع اختياري على هذه النسخة المنسوبة إلى الحافظ أبي ذر لتتحقق ضبطها وتحريره وما قال شيخنا الحافظ أبو اسحاق إبراهيم بن أزهر الصريفيني من جودة ضبطها أنها مفزغٌ يُلجأ إليه وإن خالفها النسخة التي في الوقف السُميساطي في بعض رسم ما، فيعلم ذلك.

وقد أخبرني نازلاً برواية الحافظ أبي ذر بدرجات الشيخ المقرئ أبو جعفر الهمداني إجازة عن الحافظ أبي طاهر السلفي إجازة عن الإمام أبي الفضل عياض إجازة. قال القاضي عياض أخبرني القاضي الشهيد أبو علي الحسين بن محمد الصدفي عن القاضي أبي الوليد سليمان بن خلف الباجي عن أبي ذر رحمه الله تعالى.

تمت فهرسة المباركة الدالة على الخلاف الواقع في بعض حروف من الجامع الصحيح المزيّلة للإشكال عنها، رحم الله من اعتنى بجمعها وأسكنه فسيح جنّته وأعاد علينا وعلى المسلمين من بركته أمين.

علقه محمد ابن الحسن بن علي بن عبد العزيز بن عبد الرحمن البدراني عفى الله عنه في يوم الخميس حادي عشر في جمادى الأولى سنة ٨٣٥.

لطف الله به في الدارين وختم له بخير أمين أمين أمين و صلى الله وسلم على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم تسليمًا. أمين.

KAYNAKÇA

- Abdulhâlik, Abdulğani b. *Sahîhu Ebî Abdillâh el-Buhârî*. Mekke: Mektebetü'n-nehdati'l-hadîsiyye, 1984.
- Abdulkadir er-Reyyân, Nezzâr. "el-Îmâm el-Yûnînî ve cuhûduhû fi hıfzı Sahîhi'l-Îmâmî'l-Buhârî ve tahkîku rivâyâtihî". *Mecelletu câmiati'l-islâmiyye 1/* (2002).
- Abdulkerîm b. Ubeyd, Muhammed b. *Rivâyâtü ve neshu'l-Câmi'i's-sahîh li'l-Îmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî*. b.y.: Mültekâ Ehli'l-hadîs, t.y.
- Albayrak, Ali. "Mehmed Zihni Efendi Örneğinde Sahîh-i Buhârî Baskılarının Tashihiş". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi) 54* (2018), 45-78.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûkler*. İstanbul: İSAM Yayınları, t.y.
- Aydın, Arafat-Albayrak, Ali. "Sahîh-i Buhârî Nüshalarına Dair Yeni Bulgular: Bulak Baskısı, Yûnînî Yazmaları ve Abdullah b. Sâlim el-Basrî Nüshası = Some New Findings on Manuscript Copies of Sahîh al-Buhkârî: The Bulak Printing, the Yûnînî Manuscripts and the Ditto of Abdullah b. Sâlim al-Basrî". *İslâm Araştırmaları Dergisi 35* (2016), 1-39.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrûddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetu'l-kâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye, 2001.
- Behî, Muhammed el-. *el-Ezher: târihu ve te'avvürüh*. Kahire: Dârü's-Şa'b, t.y.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî. *Sahîhu'l-Buhârî*. Ürdün: Dâru tavki'n-necât, 1422.
- Cuma Fethi, Cuma Fethi Abdulhalim. *Rivâyâtü'l-Câmi'i's-Sahîh ve Nüsehuh*. Mısır: Dâru'l-felâh, 2013.

- Ebşer Avz, Ebşer Avz Muhammed İdris. "Cuhûdu'l-imâmeyn el-Hâfız el-Yûnînî ve'l-Hâfız İbn Hacer fî tahkîki Sahîhi'l-İmâm el-Buhârî". *Mu'temeru'l-intisâr li's-Sahîhayn* 15/ (2010).
- es-Sehâvî, Şehseddin Muhammed. *Fethu'l-muğîs şerhu Elfiyeti'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1403.
- Fuck, Johann-Ezer, Bekir. "Buhari'nin Hadis Tedvininin Rivayet Tarihine Katkıları". *Hadis Tetkikleri Dergisi* VIII/1 (2010), 145-164.
- Goldziher, Ignaz Goldziher. *Muhammedanische Studien II*. Hidesheim: Repr. of the ed. Halle, 1888.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd*. Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye, t.y.
- Hudayr, Abdurrahmân b. Hamd el-Hudayr el-. *Şerhu Elfiyeti Irakî*. b.y.: el-Lecnetü'd-dâime li'l-buhûsi'l-ilmîyye, t.y.
- İbn Ebû Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî. *Tabakâtü'l-Hanâbile*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, t.y.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-Bâri bi şerhi imâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî*. Riyad: y.y., t.y.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Taglîku't-ta'lik*. Beyrut: el-Mektebetü'l-islâmîyye, 1405.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Hind: Matbaatu dâirati'l-meârif, t.y.
- İbn İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. Beyrut: y.y., 1986.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî. *ez-Zeyl alâ Tabakâtü'l-Hanâbile*. Riyad: y.y., 2005.
- İbnü'l-Faradî, Ebû'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf. *Târîhu 'ulemâ' il-Endeliüs*. Kahire: y.y., 1966.
- İşbîlî, Muhammed b. Hayr el-. *Fehrese mâ revâhu 'an şüyühih*. Kahire: y.y., 1963.
- Kandemir, Yaşar Kandemir. "Câmiu's-Sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *İrşadü's-sâri li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Mısır: Matbaatü'l-kübrâ, 1323.
- Kâtib Çelebi. *Süllemül-vüsûl ilâ tabakâtü'l-fuhûl*. İstanbul: Mektebetü ircica, 2010.
- Kızıl, Fatma. "Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar". *Hadis ve Siyer Araştırmaları (Dergi)* V/1 (2019), 155-245.
- Kızıl, Fatma. "Yûnînî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 43. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî. *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, t.y.
- Kutbuddîn Yûnînî, Kutbuddîn Mûsâ el-Yûnînî. *Zeylû Mirâtü'z-zemân*. Kahire: Dâru'l-kütübî'l-islâmî, 1992.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbu'l-Kemâl fî es-mâ'ir-ricâl*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1980.
- Necdî, Muhammed b. Abdullah b. Humejd en-Necdî. *es-Sehabu'l-vâbile alâ darâihîl-hanâbile*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1996.
- Özsoy, Abdulvahap Özsoy. *Buhârî Nüshaları ve Nüsha Farklılıklarının Mahiyeti Üzerine*. Kayseri: Fenomen, 2016.
- Özşenel, Mehmet. "Sahîh-i Buhârî Neşirleri: Sehârenpûrî Neşri ile II. Abdülhamid Neşrinin Karşılaştırılması". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* XI/21 (2013), 454-484.
- Polat, Salahattin. "Modern Dönemde Hadis İlminin Temel Meseleleri". *Modern Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri (İlmî Toplantı)*, 211-248.

- Provençal, E. Levi-Cihan, Sadık. "Sahihi Buhari'nin Magrib Nüshasının İncelenmesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1986), 59-76.
- Rosemarie, Quiring-Zoche, Rosemarie. "How al-Buhari's Sahih Was Edited in the Middle Ages: 'Ali al-Yûnîni and His Rumuz". *Bulletin d'Etudes Orientales* 50/ (1998).
- Sezgin, Fuat. *Buhârî'nin Kaynakları*. Ankara: Otto, 2015.
- Şâkir, Ahmed Muhammed. *en-Nakd en-Nüshatü'l-Yûnîniyyeti min Sahîhi'l-Buhârî*. Mısır: Âlemü'kütüb, t.y.
- Türcan, Zişan. "Tarihte Buhari Algılamaları". *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI/21 (2012), 73-97.
- Yâkut el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn b. Abdillâh el-Bağdâdî. *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dâru sâdır, 1995.
- Yûnîni. *er-Rumûz alâ Sahîhi'l-Buhârî, el-Usûl ve'r-rumûz*. Riyad: Merkezü Melik Faysal, 05116-2/ 74718.
- Yûnîni. *Rumûzu'l-Câmii's-Sahîh li'l-İmâm el-Buhârî*. Medine: Mektebetü Melik Abdülazîz Vizâretü'l-hacc ve'l-evkâf Mektebetü Şeyhu'l-islâm Ârif Hikmet, 61/232.
- Yûnîni, Ebû'l-Hüseyn Şerefüddîn Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Yûnîni. *er-Rumûz 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*. (Berlin: Prusya Kültür Mirası Devlet Kütüphanesi, 4460), ts.
- Yûnîni, Ebû'l-Hüseyn Şerefüddîn Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Yûnîni. *Meşyehatü Şerefiddîn el-Yûnîni (Mukaddime)*. Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 2002.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-islâm ve ve'feyâtu meşâhir ve'l-a'lam*. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1998.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1982.
- Zekî, Abdurrahmân. *Mevsû'âtü medîneti Kâhire fi elfi 'âm*. Kahire: Mektebetü'l-anglo el-Mısriyye, 1987.
- Zirikî, Hayreddîn. *el-A'lâm*. Kahire: Dâru'l-ilmî li'l-melâyîn, 1956.

The Meaning of the Effects of Yūnīnī In Terms of Consolidation of The Copies of Bukharī's Named Şahīḥ, An Investigation Specific to "Al-Rumūz Alā Şahīḥ Al-Bukhārī"

Osman AYDIN *

Extended Abstract

Writing a work and transferring it to the next generations represents a very different and at the same time a difficult task. This situation makes itself felt very clearly in the studies written by predecessor scholars. Especially in ḥadīth research; Many issues such as sources, health and evaluation of ḥadīths come into play. All this is a great responsibility for both the author and those who transfer the author's book. Because if the wrong detection of the material related to the ḥadīth and its place in the works is a big problem, the transmission of a written work in an erroneous or incomplete way to the next generation may also create a problem.

When the issue is approached in terms of Bukhari's Şahīḥ, he wrote his work; In sixteen years, he wrote it by choosing from among six hundred thousand narrations. He made serious efforts both scientifically and spiritually in determining each ḥadīth. He traveled around the triangle of Khorasan, Hejaz and North Africa many times and searched for the most suitable material for his work. Again, he only aimed to collect authentic ḥadīths. Selected ḥadīths; It divided them into chapters and sections from different angles both in terms of their provisions and their contents. So much so that the titles he gave to them were considered valuable as much as the ḥadīths he included in his work. So Bukhari; In addition to determining the correct material, it has accepted that it is a necessity to systematize it correctly in understanding the Prophet.

Bukhārī's work is also the result of a great effort. But, this has meaning for the next generation, thanks to those who convey it with the same precision. In this way, its value is understood and benefit is gained from it. Because although the name and value are mentioned in the sources, there are hundreds of studies that are not available. Likewise, many works that are transmitted incompletely or inaccurately do not see the value they deserve. In this context, Islamic scholars have made serious efforts to transport Şahīḥ in a healthy way. It is possible to say this easily as a result of the existing copies and the opinions made.

'Ali b. Muḥammad al-Yūnīnī is a scientist whose name should be mentioned in the first place regarding the transmission of Şahīḥ. Itself, he started to listen to Bukhari narrations from the age of ten, and in his later years, many scholars; He provided Şahīḥ through sema, qiraat or other means. The most important point

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, hititosmanaydin@gmail.com, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-0413-1799>

that distinguishes him from other Bukhari narrators is that he compares his own copy with the different copies he provided and indicates this with various abbreviations in his work. Many Bukharî scribals compiled different versions. However, Yûnînî made his work extremely transparent by giving certain abbreviations to the copies he compared. So much so that he wrote a special treatise on this subject.

The life of the author will be briefly discussed in the article first. Then, the emergence adventure of the work named "Rumûz" will be explained. Because Yûnînî's; There is a serious connection between the issues such as obtaining the Sahîh, making corrections and comparing it with other copies and his work named "Rumûz".

Subsequently, the problem of meaning in the abbreviations in the work will be discussed through examples personally. While doing this, the abbreviations used by Yûnînî for the names given to the copies and the abbreviations used when comparing the copies will be separated from each other. In particular, the problems arising from the writing of copy abbreviations and the problems arising from the meanings given to these abbreviations will be evaluated under different titles. In order to understand the abbreviations in the work correctly, a comparison will be made with Qaşallânî's explanations on the subject and some recent studies. Because, the meanings expressed by these abbreviations have been quoted not from Yunini's treatise but from Qaşallânî's evaluations until today. In addition, the verified publication of the work made within the framework of the determined copies will be given at the end of the study.

Keywords: Hadîth, Yûnînî, Rumûz, Şahîh al-Bukhârî, Copy Differences.

